

พระพุทธปฏิมา : ความสัมพันธ์แห่งการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบศิลปกรรม
กรณีศึกษา พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์
BUDDHA IMAGES: ART RELATIONS AND METAMORPHOSIS
OF PHRA SRI SAKKAYA THOTSAPHALAYAN PRATARN
PHUTTHAMONTHON SUTHAT

ทินภัทร เปี่ยมเจียก* TINNAPAT PEAMJEAK*
จิรวารณ แสงเพชร** JEERAWAN SANGPETCH**

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในวิทยานิพนธ์เรื่อง "พระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 9 และรัชกาลที่ 10" ในกรณีศึกษาเรื่อง พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของแนวความคิด คติการสร้าง และรูปแบบศิลปกรรมตลอดจนการส่งอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธปฏิมาในปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า การสร้าง "พระศรีศากยะทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์" เกิดจากการผสมผสานระหว่างแนวความคิดร่วมสมัยที่รับจากตะวันตกกับรูปแบบปั้นดาลใจจากศิลปกรรมในอดีตโดยเฉพาะศิลปะสุโขทัยเป็นสำคัญ และส่วนหนึ่งของพระพุทธปฏิมาที่นิยมสร้างในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 จะได้รับการสืบทอดแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมดังกล่าวอย่างชัดเจน ซึ่งทำให้พระศรีศากยะทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ กลายเป็นหมุดหมายสำคัญหรือจุดเริ่มต้นทางความคิดในการย้อนกลับไปนำรูปแบบศิลปกรรมในอดีตมาเป็นแรงบันดาลใจสำหรับการสร้างงานศิลปะในรัชสมัยรัชกาลที่ 9 และรัชกาลที่ 10

คำสำคัญ : พระพุทธปฏิมา/ พระพุทธปฏิมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 9/ พระพุทธรูปปางลีลา/ พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์

*นิสิตระดับปริญญาโทบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, yim.tinnapat@gmail.com.

*Master student of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University, yim.tinnapat@gmail.com.

**รองศาสตราจารย์ ดร., คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, Sangpetch.j@gmail.com.

**Associate Professor Dr., Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University, Sangpetch.j@gmail.com.

Abstract

This article on Phra Sri Sakkaya Thotsaphalayan Pratarn Phutthamonthon Suthat is a part of The Buddha images in the reign of King Rama IX and King Rama X research. The objectives of this research focused on inspiration, artistic evolution, concept and styles of contemporary buddha statues.

Based on the findings of this investigation, it was concluded that Phra Sri Sakkaya Thotsaphalayan Pratarn Phutthamonthon Suthat was inspired by both Western and Ancient Sukhothai arts. Buddha images created in the reign of King Rama IX and the present day have been following conceptual and stylistic aspects of the Phra Sri Sakkaya Thotsaphalayan Pratarn Phutthamonthon Suthat. Therefore, it can be considered as a marker of ancient artistic revival for Buddha images in the reign of King Rama IX and King Rama X.

Keywords: The Buddha images/ The Buddha images in the reign of King Rama IX/ The Walking Buddha/ Phra Sri Sakkaya Thotsaphalayan Prathan Phutthamonthon Suthat

บทนำ

พุทธมณฑล เป็นหนึ่งในโครงการที่สร้างขึ้นเพื่อฉลองวาระ 25 พุทธศตวรรษ หรือถึงพุทธกาล เมื่อ พ.ศ. 2500 อาจเกิดขึ้นจากเหตุผลที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับนโยบายทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม หากแต่เจตนารมณ์แห่งโครงการนี้กลับเป็นประโยชน์นานัปการต่อประชาชนในปัจจุบัน ตลอดจนเป็นเครื่องยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในประเทศไทยโดยไม่ต้องสงสัย ผลของการสร้างพุทธมณฑลในครั้งนี้ ยังผลให้เกิดการสร้างพุทธมณฑลขึ้นอีกหลายแห่งเพื่อเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาทั้งในส่วนภูมิภาคและจังหวัดต่าง ๆ ในระยะเวลาต่อมา พร้อมด้วยการสร้างพระประธานประจำพุทธมณฑลซึ่งจะมีต้นแบบจาก “พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์” เป็นสำคัญ

การศึกษารูปแบบศิลปกรรมของพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ เป็นกรณีศึกษาเนื่องในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบศิลปกรรมและการหาอัตลักษณ์ของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 โดยมีการปรับเปลี่ยนจากรูปแบบศิลปกรรมตามจารีตสู่รูปแบบศิลปกรรมสมัยใหม่ โดยการผสมผสานระหว่างแรงบันดาลใจจากรูปแบบศิลปกรรมในอดีตกับแนวความคิดคิดการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นร่วมสมัย กลายเป็นพัฒนาการทางศิลปะที่ก่อให้เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนรูปแบบหนึ่งของยุคสมัย โดยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบริบททางสังคมการเมืองอีกประการหนึ่ง

จึงเป็นที่มาของการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระศรีศากยะทศพลญาณฯ ตลอดจนบทบาททางความคิดที่ส่งผลไปสู่การสร้างพระพุทธรูปมาในปัจจุบัน และการสร้างสรรค์ศิลปกรรมร่วมสมัย

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบศิลปกรรมที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปสมัยใหม่ที่มีปัจจัยแวดล้อมสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและการเมือง ตลอดจนอิทธิพลของแนวความคิดที่มีต่อกลุ่มช่างและศิลปิน

ขอบเขตการวิจัย

1. รูปแบบศิลปกรรมของพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ ผลงานของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
2. แนวความคิดทางการเมืองและแนวความคิดชาตินิยม ในช่วง พ.ศ. 2480–2500

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ และผลงานของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ประวัติศาสตร์การเมืองไทย ตลอดจนงานศึกษาของนักวิชาการ เป็นอาทิ

2. ศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์หลักฐาน
3. สรุปผลการศึกษา

ผลการวิจัย

การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี สามารถจำแนกเหตุผลปัจจัยออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบศิลปกรรม และบริบททางสังคมและการเมือง โดยจะขอกล่าวเรียงลำดับจากประวัติการสร้างเป็นต้นไป โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

ประวัติการสร้าง “พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี”

ก. โครงการ “พุทธบุรีมณฑล”

รัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำการร่างและตราพระราชกำหนดขึ้น¹ เพื่อจัดตั้งโครงการจัดสร้าง “พุทธบุรีมณฑล” ขึ้นที่บริเวณเขาพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี แต่เนื่องจากมีเหตุฉุกเฉิน จึงทำให้เรียกประชุมสามัญไม่ได้ ต่อมาร่างพระราชกำหนดฉบับนี้กลับถูกอภิปรายคัดค้านกันเป็นอย่างมากและลงมติไม่รับหลักการในที่สุด โครงการจัดสร้างพุทธบุรีมณฑลจึงต้องระงับไปอย่างโรกัคดี การลงมติไม่รับหลักการร่างพระราชบัญญัตินั้นเป็นหนึ่งในเหตุผลที่ทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา ประกอบกับ ความขัดแย้งระหว่างนายปรีดี พนมยงค์จากการนำประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งหลังหมดอำนาจแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปิดเผยและอธิบายถึงเหตุผลในการสร้างพุทธบุรีมณฑล ที่จังหวัดสระบุรีว่า

มีความสัมพันธ์กับโครงการย้ายเมืองหลวงใหม่ไปจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งทั้ง 2 โครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งในแผนการต่อต้านญี่ปุ่น ญี่ปุ่นได้คิดเอาชนะเราในเรื่องนี้โดยจะเข้าไปอยู่ในพื้นที่หลังแนวรบของกองทัพที่ 2 คือ ระหว่างลพบุรีกับสระบุรี ผมจึงได้เอาพระเข้าช่วยโดยจัดการประกาศซากพุทธบุรีมณฑลในบริเวณนั้นทันที²

ข. โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พ.ศ. 2495–2500)

ในช่วงทศวรรษ 2490 เริ่มต้นด้วยรัฐประหารที่นำโดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ และคณะ ทำให้บทบาทของคณะราษฎรต้องยุติลงตามลำดับ หากแต่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง (พ.ศ. 2491) ที่มาพร้อมกับข้อครหาและปัญหาอย่างรอบด้าน การจัดการทางด้านวัฒนธรรมในทศวรรษ 2480 ไม่สามารถนำกลับมาใช้ได้ใหม่ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นอีกครั้ง คือ การนำเสนอคุณค่าของวัฒนธรรมตามจารีตนิยมเดิม หรืออุดมการณ์แบบอนุรักษนิยมกลับเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น

1. ถนอมจิต มีชีน, "จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2495-2500)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 59.

2. ทรงสวรรค์ นิลกำแหง, พรระณี สุนทรโยธี และสุรรัตน์ วงศ์เสงี่ยม, *จดหมายเหตุการสร้างพระพุทธรูปและประธาณพุทธมณฑล* (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2525), 7.

อนึ่ง การตระหนักถึงสถานะทางการเมืองที่ไม่มั่นคงของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากอำนาจที่แท้จริงขึ้นอยู่กับคณะรัฐประหาร ด้วยความวิตกกังวลถึงสถานะที่ไม่มั่นคงจึงใช้วิธีการนำประเทศไทยเข้าเชื่อมสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาและหันมาแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองเพื่อรักษาสถานะการเป็นผู้นำของตนจากประชาชน โดยผ่านนโยบายทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา ทำให้งานฉลองเนื่องในวาระครบรอบ 25 พุทธศตวรรษแห่งพุทธศาสนา หรือกิ่งพุทธกาล ในปี พ.ศ. 2500 จึงกลายเป็นโครงการสำคัญอย่างยิ่งสำหรับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการนำ โครงการพุทธบุริมมณฑล กลับขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยรัฐบาลให้เหตุผลว่า เป็นวาระมงคลที่ควรจะได้สร้างปูชนียสถานอันใดอันหนึ่งซึ่งมีความยิ่งใหญ่กว่าปูชนียสถานใด ๆ ว่าเป็นสมบัติของชาติ เพื่อเป็นอนุสรณ์ทางพุทธศาสนาอันยิ่งใหญ่ แสดงถึงความพร้อมเพียงและความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในยุคพุทธศตวรรษที่ 25

พร้อมทั้งดำริให้จัดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาองค์หนึ่ง เป็นพระพุทธรูปแบบนั่งขัดสมาธิเพชร พระพุทธรูปองค์นี้จะประดิษฐานอยู่เหนืออาสน์ที่ประกอบด้วยแผ่นศิลาขนาดใหญ่ ซึ่งจะขอมมาจากประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกแห่งเพื่อนามารวมประกอบกันขึ้นเป็นฐานรองรับพระพุทธรูปแห่งนี้ ต่อมาภายหลังมีการเปลี่ยนชื่อเป็น “พุทธมณฑล” และรูปแบบของพระพุทธรูปอีกครั้ง โดยการออกแบบพระประธานพุทธมณฑล มีการเสนอให้มีการจัดส่งแบบประกวดเพื่อคัดเลือกเพื่อเป็นต้นแบบการสร้าง จึงมีการวางแบบคร่าว ๆ เพื่อเป็นแนวทางดังต่อไปนี้

...หากทำให้เป็นแบบความคิดชาวตะวันตกซึ่งเป็นไอเดียลลิสติก (อุดมคติ) นั้นก็เกรงว่าจะทำสู้เก่าไม่ได้เพราะสมัยเก่านั้นทำกันมางดงามที่สุดแล้ว เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา เป็นต้น จึงควรเลี่ยงให้ไปเป็นแบบเรียลลิสติกอย่างชาวตะวันตก คือ ให้นักไปทางเหมือนคนไทยหรือเนปาลก็ตามแต่... และ ...ให้มีพระพักตร์เหมือนในหลวงร. 9 เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าได้สร้างขึ้นในสมัยพระองค์... (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ผู้เสนอ)
...พระพุทธรูปเจ้านั้น คือ มนุษย์ธรรมดา พระจึงควรมีลักษณะอย่างมนุษย์ มีพระหัตถ์อย่างคนส่วนใหญ่โดยไม่มียกเว้น... (หลวงวิศาลศิลปกรรม ผู้เสนอ)

...พระพุทธรูปนั้นไม่ใช่องค์พระพุทธรูปเจ้าจริง แต่เป็นเพียงสิ่งแทนอันหมายถึง พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เท่านั้น ถ้าพูดในด้านความรู้สึกแห่งจิตใจแล้ว ควรเป็นแบบอุดมคติ (idealistic) แต่อย่างไรก็ตาม ขอให้เป็นที่ของศิลปินผู้ออกแบบจะเป็นแบบไหนก็ได้ ขอให้เกิดความรู้สึกก็แล้วกัน... และ... และ ควรประดับกระจกสีเหมือนดังพระปฐมเจดีย์... (ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้เสนอ)³

พระพักตร์มีลักษณะเป็นแบบคนไทย ไม่ควรเหมือนใคร... (มติที่ประชุม)⁴

3. หจข.ศธ. 0701.10/4, “บันทึกการประชุมคณะอนุกรรมการพิจารณาจัดทำแบบองค์พระพุทธรูป ครั้งที่ 1/2497 วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2497,” อ้างถึงใน ถนอมจิต มีชิน, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2495-2500)” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 63.

4. หจข.ศธ. 0701.10/4, “บันทึกการประชุมคณะอนุกรรมการพิจารณาจัดทำแบบองค์พระพุทธรูป ครั้งที่ 2/2497 วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2497,” อ้างถึงใน ถนอมจิต มีชิน, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2495-2500)” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 64.

หากแต่การประกวดไม่ค่อยได้รับความสนใจจากประชาชนเท่าใดนัก จึงแต่งตั้งศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ดำเนินการสร้างพระพุทธรูปต้นแบบของพระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑล โดยปั้นแบบพระพุทธรูปตัวอย่างขององค์พระมาเสนอทั้งหมด 4 แบบ พร้อมทั้งออกแบบฐานเพื่อรองรับการประดิษฐานของพระพุทธรูปเสนอคณะกรรมการ โดยมีส่วนประกอบคือ

บัลลังก์ (ฐานปัทม์) เพื่อเป็นหลักเชื่อมความมั่นคงแข็งแรงให้แก่องค์พระ คือ พระบาททั้งสองข้างที่จะทรงยืนอยู่ได้ด้วยดี เป็นการสมมติว่า เมื่อเสด็จลงจากฐานปัทม์ ทรงยืนอยู่ที่แท่นเกยรา (ดอกบัว) เพื่ออย่างพระบาทเหยียบฐานเขียง

ฐานเขียง เป็นฐานรองรับบัลลังก์อีกชั้นหนึ่งยาวออกไปข้างหน้าพอสมควร เป็นที่หมายว่า ชั้นนี้เป็นอาสนสงฆ์ ได้มีบันไดไว้สำหรับองค์พระที่จะก้าวลงหนึ่งชั้นสูงขนาดเกยรา เพื่ออย่างพระบาทลงยงชालาไปตามจุดรัศมี

ชालา พื้นสำหรับสัปบุรุษหรือที่จะชุมนุมมัสการและเดินชมตามพื้นระเบียงได้รอบองค์พระ มีบันไดขึ้นลงทั้งหน้าและหลัง

คณะกรรมการจึงได้ทำการคัดเลือกไว้แบบหนึ่ง ซึ่งเปลี่ยนพระพุทธรูปแบบนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย มาเป็น “พระพุทธรูปลีลา” และมอบหมายให้ทำการปั้นหุ่นแบบพระพุทธรูปขนาด 2.14 เมตร เพื่อเป็นต้นแบบ และขนาด 3.5 เมตร เพื่อนำไปประดิษฐาน ณ มณฑลพิธี ท้องสนามหลวงองค์หนึ่ง ในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ⁵

“พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกใหญ่ ขมวดม้วนวนเป็นกันหอยเรียงกันทั่วพระเศียรอย่างเป็นระเบียบ ต่อเนื่องขึ้นไปถึงอุษณีษะหรือเกตุมาลาทรงสูงเหนือขึ้นไปเป็นรัศมีรูปเปลวเพลิง ส่วนรายละเอียดพระพักตร์มีความสมจริงคล้ายบุคคล พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียวยาวพระกรรณทั้งสองข้างยาว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ และหันฝ่าพระหัตถ์ออกจิบเป็นวง โดยพระอังคุฐและพระดัชนีสัมผัสกัน นิ้วที่เหลืองกริดหรือชี้ขึ้นแสดงปางแสดงธรรม พระหัตถ์ขวาทอดลงข้างพระวรกายในกิริยาไกวแขน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา สังขารทิพาดลงจากพระอังสาซ้ายแบบเฉวียงบ่า ซึ่งเป็นลักษณะของการครองจีวรแบบพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ริ้วจีวรมีลักษณะเป็นแบบธรรมชาติ สันพระบาทขวา ยกขึ้นเล็กน้อยในท่ากิริยาก้าวเดิน มีฐานปัทมาสน์รองรับเป็นกลีบบัวหงาย”

5. ทรงสวรรค์ นิลกำแหง, พรอณี สุทธิโยธี และสุริรัตน์ วงศ์เสงี่ยม, *จดหมายเหตุการสร้างพระพุทธรูปและประธานพุทธมณฑล* (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2525), 8.

อย่างไรก็ดี ภายหลังจากฉลอง 25 พุทธศตวรรษเสร็จสิ้นลง ร่วมกับการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม หมดอำนาจในการบริหารงานแผ่นดิน หากแต่โครงการจัดสร้างพุทธมณฑลยังไม่แล้วเสร็จ จึงมีการรื้อฟื้น โครงการสร้างพุทธมณฑลขึ้นใหม่ในสมัยของนายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรีเป็นต้นมา จนกระทั่งใน สมัยของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี จึงเสร็จสมบูรณ์

วันที่ 29 พฤศจิกายน 2524 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 พระราชทานนามพระพุทธรูป พระประธานพุทธมณฑลว่า "พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์"

มิติความสัมพันธ์ : พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบศิลปะในพระพุทธรูปปฏิมา (พ.ศ. 2367-2475)

ก. พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมในพระพุทธรูปปฏิมา สมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 5

เมื่อพิจารณารูปแบบของพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ จะพบว่าส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จากการเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกของเจ้าฟ้ามงกุฎด้วยเช่นกัน แม้ว่า ศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากและ รูปแบบพระพุทธรูปปฏิมามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแล้วก็ตาม แต่ยังคงเป็นพัฒนาการอันเกิดจากการต่อยอด รูปแบบเก่าที่สืบทอดมาจากศิลปะสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ ในทางกลับกัน พระพุทธรูปปฏิมาอันเกิดขึ้นจาก พระดำริของเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ) มีรูปแบบที่ต่างออกไปโดยการเน้นให้มีความสมจริงมากยิ่งขึ้น คือ ไม่ปรากฏพระเกตุมาลาทรงสูง หรือ อุษณีย์ระ ครองจีวรห่มเฉียงและมีริ้วสมจริงแบบประดิษฐ์ ทรงสร้างขึ้น เป็นครั้งแรกใน "พระสัมพุทธพรวณีย์" เมื่อครั้งยังทรงผนวชและประทับที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

*...ทูลกระหม่อมไม่โปรดจะให้มิพระเกตุมาลา ด้วยพระอรรคธกถาจารย์หรือ
อะไรอธิบายไว้ว่า พระเกตุมาลานั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจทรงสมาธิ อาจจะถูก
หายใจ ลมจึงดันขึ้นเบื้องบนทำให้มีพระเกตุมาลา ทูลกระหม่อมตรัสว่า หัว
เป็นปุมก็ไปเข้ากับลักษณะบุรุษโทษ ไม่ควรแก่พุทธลักษณะเลย...ที่สุดทูล
กระหม่อมก็ทรงหักหัวหักหางเอาว่าพระเศียรมีปุมไม่ได้⁶*

สำหรับพระพุทธรูปในพระดำริของเจ้าฟ้ามงกุฎอาจเป็นผลจากการที่ทรงทำการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยการตีความพระไตรปิฎกใหม่ และเน้นถึงแก่นแท้แห่งพุทธศาสนาให้อยู่ที่หลักการของการดับทุกข์ ซึ่งเกิด จากการใช้ปัญญาและเหตุผล ทรงเห็นว่าหลักการนี้คือ การกลับไปสู่พุทธวจนะดั้งเดิม จึงมีพระดำริตั้ง ธรรมยุติกนิกาย ขึ้น โดยมีมุ่งหมายที่จะดำรงไว้ซึ่งพุทธศาสนวงศ์ให้บริสุทธิ์เหมือนครั้งบ้านเมืองดีในแผ่นดิน กรุงศรีอยุธยาและดำเนินตามรอยพระวินัยของพระพุทธองค์อย่างเคร่งครัด

พื้นฐานแนวความคิดของนิกายธรรมยุติกอาจมีแรงกระตุ้นส่วนหนึ่งจากปัจจัยภายนอก อันเนื่องมา จากองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และอิทธิพลทางความคิดในเชิง "สัจนิยม" ที่นำเสนอผ่านการอธิบายเรื่อง ราวต่าง ๆ อันเป็นเหตุและผลอย่างประจักษ์ ซึ่งเป็นวิทยาการของชาวตะวันตกที่แพร่เข้ามาในสยามขณะ นั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปฏิเสธแนวคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์เหนือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติและเรื่อง ไตรภูมิโลกสถุนฐานอันเป็นโลกทัศน์ที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

6. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *ศาสนสมเด็จ เล่มที่ 17* (กรุงเทพฯ : องค์การคำ คุรุสภา, 2505), 278. 87

ธรรมยุติกนิกายจึงเป็นทั้งการ “ฟื้นฟู” และ “ต่อยอด” จากมาตรฐานเก่าตามจารีตพุทธศาสนาพร้อมกันกับการปรับตัวให้สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์และ “เหตุผลนิยม” ของตะวันตก ผลของการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่มีต่อพุทธศาสนา อาจทำให้มุมมองที่มีต่อพระพุทธเจ้ามีการปรับเปลี่ยนจากเดิมที่พระพุทธเจ้าคือ บุคคลในอุดมคติหรือบุคคลาธิษฐานอันอยู่ในสภาวะนามธรรมมาเป็นพระพุทธเจ้าที่มีความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น อีกนัยหนึ่ง แนวความคิดนี้อาจอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาหรือการแสดงออกทางด้านศิลปะในแบบพระราชนิยมได้ อีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะของจิ๋วที่ปรากฏรอยยับย่นของผ้าก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกหรือพระบาลี แม้กระทั่งอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกเองก็มีเพียงพอที่จะอธิบายได้เช่นกัน เพราะลักษณะสมจริงของจิ๋วที่มีรูปร่างตามธรรมชาติ ปรากฏมาก่อนแล้วในพระพุทธรูปคันธารราชู รัชสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน เป็นอาทิ

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎได้รับการทูลเชิญขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งพระราชดำริของพระองค์ยังคงสืบต่อมา พระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูปตามแบบพระราชนิยมขึ้นอีกหลายองค์ โดยมีการพัฒนาการจากรูปแบบอุดมคติไปสู่สัจนิยมอย่างเห็นได้ชัด จากรูปแบบศิลปะกรรมของพระพุทธรูปปริตร พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ 4 และพระพุทธรูปที่ประทับนั่งท่ามกลางกลุ่มพระอสีติมหาสาวก พระคันธารราชู ตลอดจนพระนรินทร์ราย

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธรูปปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรูปแบบที่สืบเนื่องและคลี่คลายมาจากพระพุทธรูปในพระราชนิยมของรัชกาลที่ 3 ประกอบกับพระบรมราชวินิจฉัยส่วนพระองค์ เพื่อให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางความคิดในขณะนั้น กลายเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของพระพุทธรูปปฏิมาอีกรูปแบบหนึ่งในศิลปะรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะส่งผลต่อรูปแบบการครองจิ๋วของพระศรีศากยะทศพลญาณฯ อีกทีหนึ่ง

ส่วนพระพุทธรูปปฏิมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปรากฏใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรก เป็นการสืบทอดรูปแบบการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาตามแบบพระราชนิยมของพระชนกนาถอาทิ พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส ประดิษฐานที่พระราชวังบางปะอิน อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา ลักษณะที่สอง เป็นการย้อนกลับไปสร้างพระพุทธรูปตามอย่างศิลปะอินเดียแบบคันธาระผสมผสานกับแนวความคิดร่วมสมัยและพระราชดำริส่วนพระองค์ เช่น พระพุทธรูปปางถวายเนตร ที่ทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และโปรดฯ ให้นายทอร์นาลี ช่างชาวอิตาลี เป็นผู้ปั้นหล่อ

...เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้คงจะได้ทรงทราบเมื่อครั้งรังสิตเข้ามาบ้าง เป็นเรื่องที่ตั้งใจอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หากคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็นคนฉลาด อดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำน่าบึ้ง ไม่ใช่หนังยี่มกริม ไม่ใช่หนังหลิบนเปลือยให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ น่าตาพระพุทธเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนี้...⁷

7. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระนคร : โสภณพิพรรฒธนาการ, 2472), 141. 88

พระพุทธรูปองค์นี้จึงมีลักษณะคล้ายคนจริงตามธรรมชาติ ครองจีวรเป็นริ้วตามธรรมชาติคลุมพระอังกาสทั้งสองข้าง มีชายลูกบวบพาดพระกรซ้าย ไว้พระเกศยาวเกล้าเป็นมวยขนาดใหญ่ เป็นอาทิ ซึ่งพระพุทธรูปในลักษณะนี้คงได้เคยทอดพระเนตรมาก่อนในคราวเสด็จประพาสประเทศอินเดีย นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปคันธารราชูปปางขอฝน ซึ่งมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลจากอิทธิพลแนวความคิดแบบตะวันตก ลักษณะที่สาม คือ การจำลองพระพุทธรูปสำคัญดังพระพุทธชินราช แต่นัยยะสำคัญที่ไม่ควรมองข้าม คือ มิติพัฒนาการของพระพุทธรูปปฏิมาที่กำลังเข้าใกล้ความเป็นสังขนิมิตอย่างตะวันตกเข้าไปทุกขณะ ในทางกลับกัน ปรากฏการณ์ให้ความสำคัญกับศิลปกรรมในอดีตอย่างชัดเจนในช่วงปลายรัชกาล ซึ่งทั้งสามลักษณะจะปรากฏอิทธิพลอย่างมากสำหรับการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในปัจจุบัน

ข. พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมในพระพุทธรูปปฏิมา สมัยรัชกาลที่ 6-รัชกาลที่ 7

สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญ คือ พระพุทธรูปมณีรัตนปฏิมากร หรือ พระแก้วมรกตน้อย อันสลักจากหินหยกสีเขียวเข้ม (Nephrite) โดยรูปแบบศิลปกรรมมีการปรับปรุงให้มีความสมจริงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพระพักตร์และลักษณะของจีวร ได้ฐานปรากฏจารึกเครื่องหมายการค้า(Brand) ว่า "FABERGÉ 1914" ซึ่งเป็นห้างเครื่องทองและอัญมณีประจำราชสำนักรัสเซีย รวมถึงชนชั้นสูงของยุโรป มีชื่อเสียงในการผลิตงานประณีตศิลป์ รับเป็นผู้ดำเนินการแกะสลักพระพุทธรูปองค์นี้ ซึ่งน่าจะมีผลต่อรูปแบบศิลปกรรมขององค์พระเช่นกัน ในแง่นี้ การจารึกเครื่องหมายดังกล่าว ทำให้มุมมองที่มีต่อพระพุทธรูปนั้นเปลี่ยนไปและพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ประดิษฐานไว้ที่พระวิหารด้านทิศเหนือของพระปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร

ครั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวารขึ้น โดยมีรูปแบบที่ย้อนกลับไปสร้างพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบคันธาระ ผสมผสานกับศิลปะไทยยุคสมัยรัตนโกสินทร์ และน่าจะเป็นการสืบทอดรูปแบบและพัฒนาจากพระพุทธรูปคันธารราชูปปางขอฝนในรัชกาลที่ 5

อย่างไรก็ดี จะเห็นว่ารูปแบบของพระพุทธรูปปฏิมาที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 7 เป็นการปรับเปลี่ยนให้มีความสอดคล้องกับรูปแบบศิลปะและความนิยมแบบตะวันตกอย่างมีนัยยะสำคัญ ถึงแม้จะเป็นการสร้างโดยมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมอันเป็นท้องถิ่นสยามก็ตาม ส่วนการกลับไปให้ความสำคัญศิลปกรรมในอดีตปรากฏเพียงการจำลองสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างเท่านั้น

สุขทัยในอุดมคติ : แนวความคิดและบริบททางสังคมการเมืองที่ส่งผลต่อการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา

ก. แนวความคิดและบริบททางสังคมการเมืองในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

สำหรับแนวความคิดสมัยใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่นอกจากจะต้องปรับตัวตามวัฒนธรรมตะวันตกในหลาย ๆ ด้านแล้ว การค้นหาตัวตนของสยามในอดีตผ่านการค้นคว้าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน การค้นพบศิลาจารึก

หลักที่ 1 ถือเป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษาค้นคว้าอดีตหรือประวัติศาสตร์ของไทยขึ้นตั้งแต่บัดนั้น เป็นต้นว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ได้จัดทำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-4 ขึ้นตามพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเขียนเรียงลำดับเหตุการณ์ในแต่รัชกาลตามลำดับก่อนและหลัง นอกจากนี้ ยังมีในส่วนพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระบรมราชาธิบายถึงวรรณคดี โบราณคดี และโบราณสถานโบราณวัตถุ ทรงเล็งเห็นความสำคัญของจารึกในการให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของบ้านเมืองในอดีตเป็นอย่างดี

...ครั้งนั้นพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก มีพระราชสาส์นให้ทูตเชิญไปถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ เมืองศรีสัตนาแลยสวรรคโลก ซึ่งเป็นเมืองเดิมของพระราชเทวี ขอช่างพราหมณ์มาช่วยปั้นหุ่นพระพุทธรูป เพราะเวลานั้นมีคนเล่าลือสรรเสริญช่างเมืองศรีสัตนาแลยสวรรคโลกมาก ว่าทำพระพุทธรูปได้งาม ๆ ดี ๆ ...⁹

ในทางกลับกัน การศึกษาอดีตและค้นหาตัวตนของสยาม หาได้เกิดขึ้นเพียงจุดประสงค์เดียวเท่านั้น การเขียนโครงเรื่องประวัติศาสตร์ถูกผลิตมาเพื่อตอบสนองต่ออุดมการณ์ทางการเมืองของการสร้างชาติ เพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางด้วยการอธิบายเรื่องราวทั้งหมดของสยามขึ้นมาใหม่ ความพยายามที่จะเชื่อมโยงเรื่องราวระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ จึงทำให้รอยต่อทางประวัติศาสตร์ประสานกันอย่างแนบสนิทเป็นหนึ่งเดียว การจัดลำดับประวัติศาสตร์ของรัชสมัยสยาม จึงนับแต่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และสืบเนื่องมาจนรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ¹⁰

ครั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในด้านต่าง ๆ เป็นผลจากการรับอิทธิพลตะวันตกโดยตรง ซึ่งบริบทของการปรับตัวนั้นทำให้การเสด็จประพาสยุโรปในครั้งแรกนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นอย่างไพศาลแก่สยามในทุก ๆ มิติ ก่อเกิดความทันสมัยอย่างทัดเทียมกับอารยประเทศ

สำหรับด้านศิลปกรรม พระองค์ทรงนำเข้าทั้งนายช่างวิศวกร สถาปนิก จากยุโรปเข้ามารับราชการในสยาม เพื่อทำหน้าที่ในการออกแบบสร้างพระราชวัง พระที่นั่ง พระตำหนัก อาทิ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งอนันตสมาคม พระบรมรูป ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ เขียนภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ ตลอดจนนำเข้าศิลปกรรมแบบสำเร็จรูปที่ไม่ได้ผสมความเป็นท้องถิ่นหรือความเป็นไทยใด ๆ เข้าไปอย่างพระบรมรูปทรงม้า จึงทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างรูปแบบศิลปกรรมแบบตะวันตก-สยาม จนกลายเป็นศิลปะแบบ "ลูกครึ่ง" ยังผลไปทั่วทุกอณูของวงการศิลปะสยามตามทัศนคติของชนชั้นนำในขณะนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย สิ่งเหล่านี้จึงเป็นตัวแทนแห่งความทันสมัยของสยามที่กำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นศิวิไลซ์อย่างแท้จริง ในขณะที่การสืบทอดศิลปกรรมแบบท้องถิ่นจารีตสยามกลับได้รับความสำคัญลดลงตามลำดับ

9. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ตำนานพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี และพระศรีศาสดา," ใน *ที่ระลึกงานศพคุณนุ้ย อิศรางกูร ณ อยุธยา* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2496), 6-7.

10. โสภณ ชานะมูล, "วาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490-2505" (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาตรีชั้นบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), 23-28.

กระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ศิลปกรรมแบบท้องถิ่นจารีตสยามจึงได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอย่างเด่นชัด ด้วยการเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญเพื่อรองรับแนวคิดชาตินิยมตามแนวพระราชดำริ โดยที่พระองค์ทรงเริ่มต้นปลูกความสนใจให้พสกนิกรชาวซึ่งกับสมบัติที่เราประเมินคุณค่าต่ำมาตลอดเวลาดั้งแต่รัชกาลก่อน นั่นคือ ศิลปะสยามทุกรูปแบบ โดยการนำเอาประวัติศาสตร์ภายในชาติเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจและร่วมมือร่วมใจกันที่จะสร้างความเป็นหนึ่งเดียวและทรงโปรดเกล้าฯ จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นในปี พ.ศ. 2455 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำนุบำรุงและพัฒนาศิลปะและงานฝีมือของประเทศภายใต้บังคับเดียวกันและจัดเผยแพร่ผลงานฝีมือช่างไทยให้รู้จักกันโดยทั่วไป ตลอดจนจดจำหนึ่ติเตียนต่อวัฒนธรรมจากตะวันตกอย่างชัดเจน

"...เราทั้งหลายมีความเป็นไทยของเราเองอันเป็นสิ่งซึ่งสง่างามอยู่แล้ว
ความเป็นไทยอย่างนี้แหละเราทั้งหลายพึงหวังสงวนไว้ให้ถาวรวัฒนา
จนกว่าจะสิ้นดินฟ้า" และ "โคลนตืดล้อแห่งความเจริญของชาติเราก่อนที่
หนึ่งและก่อนที่ร้ายที่สุดนั้นก็คือ การเอาอย่างโดยไม่ไตร่ตรอง"¹²

อย่างไรก็ดี อุดมการณ์ชาตินิยมตามแนวพระราชดำริส่งผลทำให้เกิดการย้อนกลับไปสร้างงานศิลปกรรมแบบจารีตประเพณีหรือตามแบบแผนของศิลปะโบราณสยาม ซึ่งสะท้อนออกมาในกลุ่มงานสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งล้วนมีรูปแบบที่แสดงถึงแรงบันดาลใจจากอดีตโดยเฉพาะต้นเค้าจากสุโขทัย¹³ อีกทั้งยังปรากฏการบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ได้มาจากเมืองศรีสัตนาแลย คราวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ ครั้นยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร อันมีพุทธลักษณะต้องตามพระราชหฤทัย ซึ่งองค์พระเหลือเพียงแต่พระเศียร พระหัตถ์ข้างหนึ่ง และพระบาท จึงอัญเชิญลงมายังกรุงเทพฯ ครั้นเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงโปรดฯ ให้ช่างทำการปั้นหุ่นสถาปนาขึ้นให้บริบูรณ์เต็มองค์ โดยมีพระอัฐจรัส พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยเป็นต้นแบบ ก่อนจะเชิญไปประดิษฐานยังพระวิหารพระปฐมเจดีย์ ต่อมาถวายพระนามว่า "พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศรีอินทราทิตย์ธรรโมภาส มหาวชิราวุธราชบุชนิยบพิตร" นอกจากนี้ ยังทรงพระราชนิพนธ์ "เที่ยวเมืองพระร่วง" ขึ้น ซึ่งเป็นการย้ำชัดถึงความสำคัญของสุโขทัยในพระราชดำริของพระองค์อีกประการ

...ไม่ช้าถนพระร่วงจะสูญจริง ๆ จะไม่มีใครชี้ได้ถูกอีกต่อไปว่าอยู่ตรงไหน
และพยานแห่งความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทยเราในโบราณกาลก็จะหมด
ไปอีกอย่างหนึ่ง...¹⁴

กล่าวอย่างถึงที่สุด สิ่งที่พระองค์ทรงกระทำนั้นเป็นการสะท้อนและบ่งชี้ให้เห็นถึงพระราชนิมิตที่มีต่อศิลปะสุโขทัยอย่างลึกซึ้ง อีกทั้งทรงใช้ประวัติศาสตร์สุโขทัยในการยืนยันว่า "ชาติไทย" มีความเจริญทั้งทาง "ฝีมือและความคิด" มาแต่โบราณ สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันมีเอกลักษณ์เฉพาะเป็นของตนเอง¹⁵ ผ่านงานพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระองค์ และกล่าวโดยสรุปได้ว่า สาระของ "ความเป็นไทย" ในรัชสมัยของพระองค์ มีพื้นฐานทางความคิดโดยมีสุโขทัยเป็นเป้าหมายในอุดมคติอย่างไม่ต้องสงสัย

12. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ลัทธิเอาอย่างและโคลนตืดล้อ," ใน *ทิ้งสิ่งงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอนุกรรรฐพัฒน์* (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2506), 13.

13. กฤษณกมล ลิมวัฒนานนท์ชัย, "พระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการก่อรูปของงานสถาปัตยกรรมแบบ "รักชาติ" ในรัชสมัย (พ.ศ. 2453-2468)," *Veridian E-Journal* ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2557): 1376.

14. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง* (กรุงเทพฯ : พระจันทร์, 2526), 31-32.

15. สายชล สัตยานุรักษ์, "การสถาปนาความหมาย"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว," *วารสารมนุษยศาสตร์สาร* ปีที่ 14, ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 15-16.

ข. แนวความคิดและบริบททางสังคมการเมืองในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

เมื่อก้าวเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล บรรยายากาศทางการเมืองอยู่ภายใต้ความกดดันทั้งภายในและภายนอก เป็นยามยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงโดยแท้จริง เริ่มตั้งแต่เหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ นับว่าเป็นการเปลี่ยนจุดศูนย์กลางแห่งอำนาจจากพระมหากษัตริย์มาสู่ประชาชน ทำให้แนวความคิดเรื่อง ความสามารถทางปัญญาของมนุษย์ เสรีภาพ และความเท่าเทียม กลายเป็นอุดมการณ์ร่วมใหม่แห่งรัฐ

การสร้างความปลอดภัยและสิทธิธรรมภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเกิดขึ้นผ่านกลไกทางสังคมและวัฒนธรรม ด้วยการสร้างมาตรฐานของวัฒนธรรมแบบใหม่ขึ้นมาเพื่อลดทอนความสำคัญของวัฒนธรรมเก่าที่อิงอยู่กับความเป็นจารีตและกลุ่มอำนาจเดิมหรือสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยผลักดันให้อยู่ในสถานะของความล้าสมัย ชนชั้นนากลุ่มใหม่ (คณะราษฎร) จึงเข้ามามีบทบาทต่อกรให้ความสำคัญและคำชูละเอียดต่าง ๆ แทนที่ราชสำนักอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งจะเริ่มปรากฏบทบาทชัดเจนในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2480 และระหว่างเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2485-2487) ผ่านการออกกฎหมาย เพื่อควบคุมจัดการเกี่ยวกับรูปแบบการปฏิบัติทางวัฒนธรรมของประชาชนภายใต้บังคับเดียวกัน พร้อมทั้งมีบทลงโทษสำหรับผู้ไม่ปฏิบัติตามโดยหวังว่าการปฏิวัติทางวัฒนธรรมตามแผนการสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะนำไปสู่ “ประเทศสยามใหม่” หรือ “ไทยใหม่” ตามลำดับ

การสร้างโครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย และการแสวงหา “อัตลักษณ์ไทย” สมัยใหม่เป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวในทศวรรษ 2480 ถึง 2490 โดยมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นหัวแรงสำคัญในการสร้าง “วัฒนธรรมแห่งชาติ” ผ่านการนิพนธ์งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์ นวนิยาย บทเพลงและบทละคร เพื่อกำหนดทิศทางของสังคมไทย แต่ในทางตรงกันข้ามกลับไม่พบความแตกต่างกับการเขียนโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติกับแนวคิดชาตินิยมและการสร้างความเป็นไทยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองแต่อย่างใด ทั้งยังมีการหยิบยืมบทพระราชนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” มาดัดแปลงเป็นเพลงประกอบละครที่มีท่วงทำนองอันปลุกใจ และมักใช้ใจความสำคัญในการเล่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องวีรบุรุษวีรสตรีผู้กอบกู้แผ่นดินจากศัตรูและยังคงไว้ซึ่งการลำดับยุคสมัยที่เรียงลำดับต่อเนื่องกัน จึงทำให้เกิดความพยายามในการทำให้ประวัติศาสตร์แห่งชาติสอดคล้องกับนโยบายรัฐนิยม เพื่อสร้าง “อัตลักษณ์ไทย” โดยไม่จำเป็นต้องแสวงหาวิธีการ หรือตามอย่างวัฒนธรรมอื่นใด โดยเฉพาะรูปแบบศิลปกรรม

*เราจะไม่พูดว่าเราต้องช่วยกันสร้างชาติให้ถึงอารยประเทศชาตินั้นชาตินี้
อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะไทยเป็นอารยประเทศแล้ว เราจะร่วมมือกันสร้างตัว
เรา สร้างประเทศเรา สร้างชาติเราให้วัฒนาถาวรตามหลักไทยอารยธรรม
ในเอเชียนี้ ตลอดไปชั่วฟ้าดินสลาย¹⁶*

16. หจช.ศธ. 0701.29/4 ปาฐกถาเรื่อง “รัฐนิยม”. อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม 2475* (นนทบุรี : ฟาเดียวัน, 2560): 287.

วัฒนธรรมสุโขทัย จึงกลายเป็นสิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการได้หยิบฉวยมาใช้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะการสร้างมโนสำนึกหรือจินตภาพของ “ความเป็นไทย” ผ่านภาพลักษณ์ความงดงามของวัฒนธรรมสุโขทัย ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้วเป็นอย่างดี

...เหตุใดพ่อขุนรามคำแหงจึงโปรดสร้างพระพุทธรูปเดินมากกว่าแบบอื่น
ข้อนี้จะอธิบายอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากว่า พระนิสสัยของพ่อขุนรามคำแหง
เองเป็นผู้ที่อยู่นิ่งไม่ได้ และทรงถือความขยันขันแข็งเป็นความสำคัญยิ่ง
สำหรับคนและชาติ ทรงมีความคิดในทางก้าวหน้าอยู่ทุกขณะ การสร้าง
พระพุทธรูปเดินไว้มาก ๆ ก็เพื่อให้คนบูชาความขยันขันแข็งและความ
ก้าวหน้า นอกจากพระพุทธรูปเดิน ก็มีพระพุทธรูปยืน เช่น พระอัญญาสร ซึ่ง
สนใจถึงอุฏฐานะสัมปทา ความขยันหมั่นเพียรและความไม่ประมาท หาก
เป็นพระนั่งก็มีแต่แบบปางมารวิชัย ซึ่งสอนให้ต่อสู้เอาชนะ...¹⁷

แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการจึงเป็นการสืบทอดดำเนินรอยตามเสียมากกว่าการริเริ่มอย่าง
ชัดเจน และในทำนองเดียวกันคือ สิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่า การสถาปนาและสร้างแนวความคิด “ความเป็นไทย”
ของชนชั้นนำสยามตั้งแต่สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมีความมั่นคงและแข็งแรงมากเพียงใด
จึงทำให้ลักษณะของแนวความคิดและอุดมคติในแง่ของ “ความเป็นไทย” ที่เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นแทบจะไม่มีมีความแตกต่างกันเท่าใดนัก

ศิลป์ พีระศรี : “เก่ากับใหม่” รูปแบบศิลปกรรมในพระพุทธรูปปฏิมาสมัยปัจจุบัน

ในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา บทบาทของศิลป์ พีระศรี เพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจน ตั้งแต่จอมพล
ป. พิบูลสงคราม ก้าวสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ด้วยการเปลี่ยนบทบาทจากประติมากรในราชสำนักสู่การทำ
หน้าที่เป็นประติมากรและผู้ควบคุมแผนงานสำหรับการก่อสร้างอนุสาวรีย์ต่าง ๆ อาทิ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย
อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า สมเด็จพระเจ้าตากสิน และ
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ควบคู่ไปกับวางรากฐานความรู้สำหรับศิลปะสมัยใหม่ให้กับประเทศไทยและ
รัฐบาล โดยร่วมกันกับปัญญาชนในสมัยนั้นจัดตั้งโรงเรียนประณีตศิลปกรรมขึ้นในปีพ.ศ. 2477 และยกระดับ
ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากรในปี พ.ศ. 2486 เพื่อตอบสนองอุดมการณ์ตามแนวทางของรัฐที่ให้ความสำคัญ
กับนโยบายศิลปวัฒนธรรมเป็นพิเศษ และพัฒนาภาพลักษณ์ของชาติไปสู่ความเป็นสมัยใหม่อย่างสากล

การสร้างความจริงแบบตะวันตกโดยรักษาความสืบเนื่องหรือมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมของ
ไทยเอาไว้ตามแนวคิดของรัฐบาลขณะนั้น ประกอบกับการสอดรับองค์ความรู้ทางศิลปะตะวันตกของศิลป์
พีระศรี จึงทำให้รูปแบบศิลปกรรมนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลง

แต่เมื่อก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2490 เกิดการหวนกลับไปให้ความสำคัญกับอดีตของไทยอีกครั้ง โดยที่
กระแสแนวความคิดในการอนุรักษ์ ประเพณี และศิลปวัฒนธรรม ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาควบคู่กับความสนใจ
ในประวัติศาสตร์ชาติไทย มีการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี และบูรณะโบราณสถานอย่างเข้มข้น

17. หลวงวิจิตรวาทการ, ปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย” แสดงที่กรมการโฆษณาการ วันพุธที่ 6 มีนาคม 2482 (ม.ป.ม. : กรมการโฆษณา, 93
2482), 6-7.

เป็นความพ้องต้องกันกับความคิดของ ศิลป์ พีระศรี ที่ไม่ต้องการให้ศิลปินเดินตามอย่างตะวันตกมากเกินไป โดยลืมนึกถึงของชาติตน

...ข้าพเจ้าขออ้างว่า ศิลปะของยุโรปจะมีความโดดเด่นเป็นอย่างไรก็ตาม ไม่ เป็นสิ่งที่ควรเป็นที่สนใจของเรา แต่ทว่าประเทศไทยก็เหมือนกับประเทศอื่น ๆ ในโลก ย่อมได้รับวัฒนธรรมชนิดสากลอันไหลเข้ามาเรื่อยไม่ขาดสาย เพราะฉะนั้นจึงอาจเป็นผลกระทบกระเทือนมาถึงศิลปะของเราด้วย และ ศิลปินของเราบางคน อาจตกเป็นเหยื่อแห่งความหลงผิดในศิลปะเลอสมัยนี้ ก็ได้...¹⁸

การแนะนำและตักเตือนของศิลปิน พีระศรี โดยให้ศิลปินได้ตระหนักถึงความสำคัญของศิลปกรรมในอดีต ที่จะสามารถนำมาเป็นแรงบันดาลใจต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะ และสามารถสร้างได้ดีเทียบเท่ากับประเทศอื่น ๆ อย่างไม่น้อยหน้า ข้อคิดเห็นในลักษณะเช่นนี้ของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี มีปรากฏมาแล้วในงานเขียนเรื่อง ประติมากรรมไทย (พ.ศ. 2480) ซึ่งกล่าวยกย่องศิลปะสุโขทัยว่ามีความงดงามเทียบเท่ากับศิลปะกรีกสมัยยุคคลาสสิก

เมื่อมองดูรูปประติมากรรมของสุโขทัย สวรรคโลก และพิษณุโลก จะละแว่นเสียไม่ได้ที่จะเอาไปเปรียบเทียบกับรูปประติมากรรมสมัยคลาสสิกของกรีก ...ศิลปินกรีกสมัยคลาสสิกกับนักประติมากรสุโขทัยมีลักษณะความคิดเห็น ร่วมกันในการสำแดงรูปแห่งร่างมนุษย์ที่มีลักษณะง่าย ๆ เท่าที่จะทำได้ และ นำเอาอุดมคติทางจิตใจอันสูงสุดเข้าไปซ้ำแรกอยู่ในรูปนั้น¹⁹

สำหรับความสนใจศิลปะสุโขทัยของศิลปิน พีระศรี ปรากฏอยู่เสมอมาในการพรรณนาถึงพระพุทธรูปที่ตนเองยกย่องว่า มีความงามเหนือกว่าพระพุทธรูปสมัยอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธรูปลีลา ศิลปะสุโขทัย ประดิษฐานที่ระเบียงรอบพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรฯ

...พระพุทธรูปปางลีลาสมัยสุโขทัยมีการแสดงออกเป็นพิเศษของศิลปินสมัยนั้น และการสร้างพระพุทธรูปแบบนี้ ศิลปินได้ประสบความสำเร็จในฝีมือ การเนรมิตงานศิลปะชั้นสูงโดยแท้ เมื่อได้เห็นพระพุทธรูปปางลีลาอัน ประณีตงดงามเหล่านี้เราจะบังเกิดความรู้สึกเหมือนหนึ่งว่าพระพุทธรูปองค์ กำลังเสด็จดำเนินไปเบื้องหน้าอย่างแจ่มชัดพร้อมด้วยอาการกรีดขึงของนิ้ว พระหัตถ์ ซึ่งแสดงเป็นสัญลักษณ์ของพระธรรมจักร ที่พระบรมศาสดาทรง มุ่งพระทัยประกาศพระธรรมคำสั่งสอน พระสรีระกายเล่าก็เต็มไปด้วย อาการอ่อนหวานนุ่มนวลที่สุด ส่วนพระวรกายที่ทรงเอี้ยวชนิด ๆ ไปทางด้านข้างนั้น แสดงให้เห็นว่ากำลังอยู่ในท่าอย่างพระบาท...²⁰

18. ศิลป์ พีระศรี, แปลโดย พระยาอนุমানราชธน, "สำรวจวิจารณ์ศิลปะปัจจุบันในยุโรปเกี่ยวเนื่องกับศิลปะไทย," ศิลปการ ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (มิถุนายน 2493): 43.

19. ศิลป์ พีระศรี, *ประติมากรรมไทย* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2490), 38-39.

20. Silpa Bhirasri, *An Appreciation of Sukhothai Art* (Bangkok: the fine arts department, 1962), P.6.

นอกจากนี้ ข้อคิดเห็นของศิลปิน พีระศรี ยังมีความสอดคล้องกับ “ความเป็นไทย” ตามแนวการศึกษาทางประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีการสถาปนาขึ้นมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ โดยนัยแล้ว การที่ศิลปิน พีระศรี มีความเห็นตามที่กล่าวมาเป็นสิ่งสะท้อนที่ชี้ให้เห็นถึงความมั่นคงและทรงพลังในการปลูกฝังและส่งผ่านความคิดจิตสำนึกแห่งความเป็นไทยของชนชั้นนำได้อย่างแท้จริงอีกประการหนึ่ง

ศิลปินสมัยสุโขทัยได้บรรจุลักษณะพิเศษโดยเฉพาะของชนชาติไทยไว้ในงานประติมากรรมของตนเอง ซึ่งลักษณะของเชื้อชาติเหล่านี้ได้ถ่ายทอดจากงานประติมากรรมมาสู่งานจิตรกรรมอีกต่อหนึ่งด้วย (...) เพราะศิลปินปัจจุบันนั้น จะโดยจิตสำนึกหรือปราศจากจิตสำนึกก็ตาม ได้ยอมรับเอาความบันดาลใจจากศิลปะแห่ง “ยุคทอง” ของเราไว้ เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับความรู้สึกของการลอกเลียนแบบหรือความปรารถนาที่จะเนรมิตศิลปะในลัทธินิยมการฟื้นฟูศิลปะของยุครุ่งเรืองแต่อย่างใด หากแต่เป็นดังที่กล่าวมาแล้วว่าเป็นเพราะศิลปินสมัยสุโขทัยได้ประทับลักษณะที่แท้จริงของชนชาติไทย ลงไว้ในศิลปะของตน และลักษณะของเชื้อชาติดังกล่าวจะดำรงคงอยู่ชั่ววันรันดร...อิทธิพลอันยิ่งใหญ่ของศิลปะสุโขทัยนั้น มีอยู่ทั่วไปในแบบอย่างอื่น ๆ ของศิลปะไทย ซึ่งอาจสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูปในภาคเหนือและสมัยในอยุธยาด้วย...²¹

ดังนั้น การที่รูปแบบศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่าง “เก่ากับใหม่” ในผลงานของศาสตราจารย์ศิลปิน พีระศรี อย่าง พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี จึงมีรูปแบบศิลปกรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัยอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ยังปรากฏอิทธิพลทางแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมต่อไปในกลุ่มพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 9 เป็นสำคัญ ทั้งในส่วนผลงานของศาสตราจารย์ศิลปิน พีระศรี เอง อย่างพระพุทธรูปปางสมาธิ ประดิษฐานที่วัดไทยพุทธคยา จัดสร้างในวาระกิ่งพุทธกาล เช่นเดียวกับพระศรีศากยะทศพลฯ โดยมีนายพิมาน มูลประมุข เป็นผู้ปั้นขยายแบบและก็คงได้รับอิทธิพลและสืบทอดแนวความคิดของ “ครู” ต่อมา ซึ่งไปปรากฏในการออกแบบสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวารรัชกาลที่ 8 อีกทั้งผลงานของกลุ่มลูกศิษย์ที่ได้้นำเพียงแนวคิดมาสร้างสรรค์โดยใช้วิธีการหยาบย้อมรูปทรงองค์ประกอบของศิลปกรรมในอดีต เช่น ผลงาน “ขลุ่ยทิพย์”, “ดินแดนแห่งความยิ้มแย้ม”, “แม่” ของเขียน ยิ้มศิริ, ผลงาน “รำมะนา” ของชิต เจริญประชา, ผลงาน “นางฟ้าแห่งนครวัด” ของประสงค์ ปัทมานุช, ผลงาน “วงกลม” ของสิทธิเดช แสงหิรัญ, ผลงาน “คิด” ของ ชลูด นิยมเสมอ ก่อเกิดเป็นกลุ่มศิลปินที่มีความนิยมในการสร้างสรรค์ศิลปะแบบประเพณีนิยม ซึ่งได้ส่งอิทธิพลมาสู่ศิลปินรุ่นหลังอย่าง เข็มรัตน์ กองสุข และนนทิวรรณ จันทนะพะลิน ตลอดจนการนำไปสู่การจำลองโดยทั่วไปของประชาชนและวัดต่าง ๆ ในปัจจุบัน เช่น พระประธานประจำพุทธมณฑลอิสาน จ.ขอนแก่น, “สมเด็จพระพุทธสมณโคดม บรมศาสดา” พุทธมณฑลวัดบ้านตาเสา จ.บุรีรัมย์, พระพุทธรูปนวมินทรมงคลลีลาทวินคราภิรักษ์ ภูคกั๊ว จ.เลย, สมเด็จพระมงคลมุนีไพริพินาศศาสดาจารย์ วัดเขาสุกิม จ.จันทบุรี, พระพุทธลีลาธรรมภูมิขุสขสถิต วัดธรรมภูมิขุ (ไร่ป่า) จ.ตราด, พระพุทธชัยมงคลมุนีไพริพินาศธรรมธारा วัดป่าธรรมธारा จ.กำแพงเพชร เป็นอาทิ

21. ศิลปิน พีระศรี, “ศิลปะสุโขทัย,” ใน ศิลปะวิชาการ (กรุงเทพฯ : มุลนิธิ ศาสตราจารย์ศิลปิน พีระศรี อนุสรณ์, 2546), 261-281.

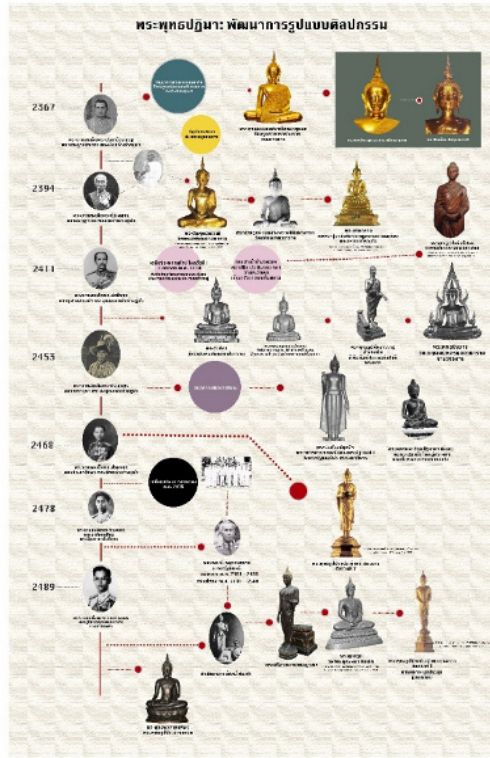
จึงอาจกล่าวได้ว่า การนำเสนอรูปแบบเก่าตามแบบแผนศิลปะสุโขทัยอันเป็นรูปแบบในอุดมคติ สำหรับการสร้างพระพุทธรูปมาดังกล่าวของศิลป์ พีระศรี จะกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการย้อนกลับไปนำเอา รูปแบบศิลปกรรมในอดีตมาสร้างขึ้นมาใหม่ ซึ่งปรากฏโดยทั่วไปทุกภูมิภาคและตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 9 และรัชกาลที่ 10 อย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะทางด้านแนวความคิดหรือรูปแบบศิลปกรรมก็ตาม

บทสรุป

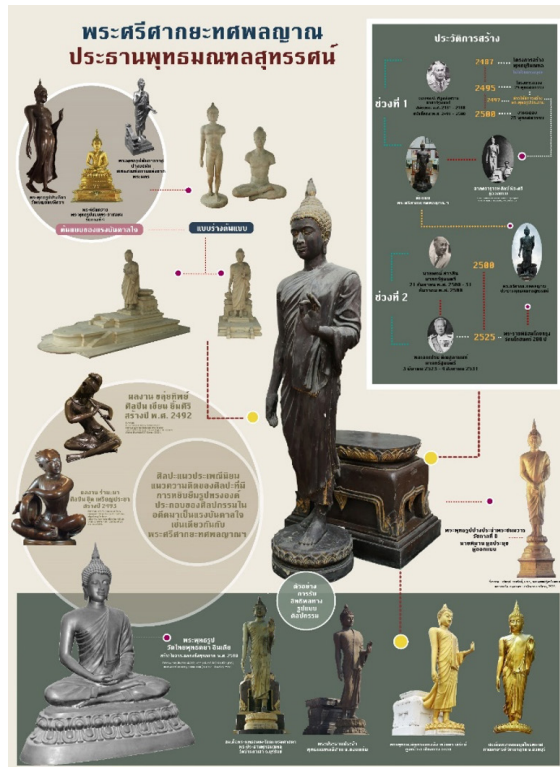
จากการวิเคราะห์ รูปแบบศิลปกรรมของพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี พบว่า เกิดการปรับเปลี่ยนและผสมผสานทางรูปอันเป็นอุดมคติของศิลปกรรมไทยในอดีตอย่างสุโขทัยและพระพุทธรูปมาตามแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดการรับอิทธิพลแนวความคิดของตะวันตกในเชิง "สัจนิยม" เข้าด้วยกัน ก่อเกิดเป็นรูปแบบอย่างใหม่ขึ้นในศิลปะรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 9 เป็นสำคัญ อีกทั้งปรากฏความสัมพันธ์กับการสถาปนาและสร้าง "ความเป็นชาติสยาม/ไทย" ผ่านแนวคิดชาตินิยม อันเป็นบริบททางสังคมประการหนึ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 4 และสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การเรียกร้องให้ประวัติศาสตร์ชาติไทยเริ่มต้นที่สุโขทัย ส่งผลให้อุดมคติของคนในชาติมีประสบการณ์และความทรงจำร่วมในมิติแห่งวัฒนธรรมสุโขทัย และการนำเสนอรูปแบบอันอุดมคติในพระศรีศากยะทศพลญาณฯ คือ หมายเหตุสำคัญของการเริ่มต้นการย้อนกลับไปนำรูปแบบศิลปกรรมในอดีตมาเป็นแรงบันดาลใจสำหรับการสร้างงานศิลปะโดยเฉพาะพระพุทธรูปมาตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 9 และสืบเนื่องมาในรัชกาลที่ 10

ภาพที่ 1 แผนภาพแสดงพัฒนาการทางด้านรูปแบบของพระพุทธรูปลีลา
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 2 แผนภาพพัฒนาการรูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรูปงามแห่งยุครัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3-9)
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 3 แผนภาพแสดงการสร้างพระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณ
ที่มา : ผู้วิจัย

บรรณานุกรม

กฤษกนก ลิ้มวัฒนานนทชัย. "พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการก่อรูปของงานสถาปัตยกรรมแบบ "รักชาติ" ในรัชสมัย (พ.ศ. 2453 – 2468)." *Veridian E-Journal*, ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2557): 1365-1384.

จีรารวรรณ แสงเพชร. *ศิลปะไทย เรียนให้รู้ ดูให้เข้าใจ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

ชื่นสุข กาญจนภิญโญวงศ์. "พระพุทธปฏิมาสมัยรัชกาลที่ 3-รัชกาลที่ 5 : การเปลี่ยนแปลงคติการสร้างและรูปแบบศิลปกรรม." *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2547.

ถนอมจิต มีชื่น. "จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2495 - 2500)." *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2533.

ทรงสวรรค์ นิลกำแหง, นางสาวพรณี สุนทรโยธี และนางสุรรัตน์ วงศ์เสงี่ยม. *จดหมายเหตุการก่อสร้างพระพุทธรูปและประธานพุทธมณฑล*. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2525.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม 2475*. นนทบุรี : ฟาเดียวกัน, 2560.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา." ใน *ที่ระลึกงานศพคุณปู่ อิศรางกูร ณ อยุธยา*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2496.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช." ใน *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงกลีน พิษณุโลกาธิปัตย์ บั้ว*. พระนคร : ไสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส*. พระนคร : ไสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. *เที่ยวเมืองพระร่วง*. กรุงเทพฯ : พระจันทร์, 2526.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. "ลัทธิเอาอย่างและโคลนติดล้อ." ใน *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอนุการวัชรวิวัฒน์*. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2506.

ราม วัชรประดิษฐ์. "พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 241-2487." *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2539.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. *พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย*. กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2556.

ศิลป์ พีระศรี. "ศิลปะสุโขทัย." ใน *ศิลปะวิชาการ*, 261-282. กรุงเทพฯ : มูลนิธิศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์, 2546.

ศิลป์ พีระศรี. แปลโดย พระยาอนุমানราชชน. "สำรวจวิจารณ์ศิลปะปัจจุบันในยุโรปเกี่ยวเนื่องกับศิลปะไทย." *ศิลปากร*, ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน 2493): 33-45.

ศิลป์ พีระศรี. แปลโดย พระยาอนุমানราชชน. *ประวัติมากรรมไทย*. พระนคร : กรมศิลปากร, 2490.

สมเด็จพระยามหาราชูปภาพ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. *สาส์นสมเด็จพระเจ้า*. เล่มที่ 17, กรุงเทพฯ : องค์การค้ำค้ำสุสภา, 2505.

สันติ เล็กสุขุม. *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544.

สายชล สัตยานุรักษ์. "การสถาปนาความหมาย ชาติไทย และ ความเป็นไทย." โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. *มนุษยศาสตร์สาร*, ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2555): 1-31.

สุธี คุณาวิชยานนท์. *จากสยามเก่า สู่ไทยใหม่ : ว่าด้วยความพลิกผันของศิลปะจากประเพณีสู่สมัยใหม่ และร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2535.

โสภณ ชานะมูล. "วาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490- 2505." *วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาตรีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2546.

หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. *พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2535.

หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ศิลปกรรมในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม.
กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2558.

หลวงวิจิตรวาทการ. ปาฐกถาเรื่อง "วัฒนธรรมสุโขทัย." แสดงที่กรมการโฆษณาการ วันพุธที่ 6 มีนาคม
2482. ม.ป.ท. : กรมการโฆษณา, 2482.

Silpa Bhirasri. *An Appreciation of sukhothai Art*. Bangkok: the fine arts department, 1962.